

DUGONICS SZÍNŰVEI.

1792-ben, új, nehéz s hosszan tartó küzdelmek után, állandóbb lett a magyar Thalia a fővárosban. A Játszó Társaság négy hónap alatt 38 előadást tartott, mindig szép számmal egybegyűlt közönség előtt. Rövid időközben kerültek színre: Klementina. Megfizet az öreg harang. Igazhízi. Embergyfűlőés. A filozófus. Szerelem gyermeke. Az arany percek (Dugonics hasoncímű regényének átdolgozásai.)¹⁾ A 20 első előadás összes jövedelme 4018 váltó forintba rúgott; a személyzet havi fizetése pedig 564 v. forintba került.²⁾

1793-ban 116 magyar előadás volt, 50 új darabból. Köztük egy színmű, mely ismét egy regényének (Etelkának) átdolgozása: „Etelka, vagy a megszorított ártatlanság“ Soós Mártontól.

1794-ben 144 előadás, 34 frissen fordított s 10 eredeti új színművel, melyek közt már ott szerepelt Dugonics „Etelka Karjelben“ című „szomorkás története“ is. Ezt eleintén „Etelká“-hoz hasonlóan regényalakban akarta feldolgozni, de látva, hogy regényeit má-ok nyakra-főre színre alkalmazzák, hát hogy „megkimélje azoknak fáradságokat, kik ezt a munkát is a Jádzó színre akarnák alkalmaztatni“ ha regény alakja volna? Etelkának karjeli történeteit maga kívánta „színre állítani“.³⁾

Hogy is kerülhette volna ki a minden hazafias mozgalomért kiválólág érdeklődő Dugonics figyelmét a magyar Thalia gyors emelkedése? Örömmel látta, a mi az ország fővárosában történt, s erősen meg volt arról győződve, hogy a színpad minden bizonynyal megteszi a maga rendkívüli hatását a nemzetiségi ügyben. Rajongott a színpadért s a mennyi tehetségétől kitellett: több őszinté

¹⁾ Szentiván hó 18-ikán adták először. Az est jövedelme 160 váltó forint volt. Szegedi Híradó. 1877 febr.

²⁾ Mily mérsékelt követelésök volt még akkor Thalia igénytelen papjainak és papnőinek: kitetszik a következő díjazási jegyzékből, mely egyszersmind a sok bajjal megalakult budapesti magyar színtársulat legelső rendes tagjainak neveivel is megismertet bennünket: Moór Anna leányasszony (még akkor a haza don színésznőt így címezték, a férjest pedig ifjasszonynak) havi díja 30 váltó frt. Liptay Mária l. a 26. Termeczky Fanni l. a. 20. Török Magdolna l. a. 26. Kelemen Erzsébet l. a 15. Férfiak: Sehy Ferenc 28. Várady Mihály 24. Láng Ádám 24. Varsányi Ferenc 24. Rózsa Márton 24. Kelemen László 24. Bagolyi Antal 20. Pesti László 20, Pap Gábor 20. Ernyai Mihály 20. Pataky Benedek 15. Lavot a János, lánglelkű zeneköltőnk, mint karmesterök 15 és így a fizetések arányából itélve, Moór Anna és Sehy Ferenc voltak a társulat legjobb tagjai.

Vahot: Magyar Thalia 84. lap.

³⁾ „Soós, Endrődi urak dicsőségesen fáradoztak, hogy amaz ugyan Etelkát, emez pedig az Arany perceket szem elcibe tegyék. Iparkodásoknak azon bérét vették, hogy munkájokat mind Magyarországnban Pesten és Budán, mind Kolozsvá. ott örömezt látták a Magyar szem-fülek.“ Dug. az „Etelka Karjelben“ elő-intésében

lelkesedéssel és hazafisággal, mintsem valódi hivatással meg is tette, hozzálátván a drámaíráshoz.

„Etelka Karjelben“ nem első kísérlete volt Dugonicsnak. Ő, mint már említettük, 1770-ben írt egy „víg szabású játék“ot, négy actusban, „Gyönygyösy“ címmel. A „Szegei Híradó“ (1877. 15. szám.) e kéziratban lévő színművet „Tárházi“ címmel ismeri s ráfogja, hogy 1789-ben íratott „minden bizonynyal azon alkalomra, hogy legyen magyar színmű a Theatrom megnyitására“. Elképzeli aztán e színdarab ismertetője, hogy Dugonics csakugyan följánlotta „Tárházi“-t, hanem hát Simai Kristóf „Igazházi“-jának adtak elsőseget, mert ebben igen hálás női szerepek voltak.

Ez mind légből kapkodott okoskodás. (Nincs semmi alapja; legalább egyetlen adatot sem lehet találni, mely e versengést hihetővé tenné. Azt sem tudjuk, hogy mely kéziratból ismeri „Tárházi“-nak az illető cikk írója Dugonics e kiadatlan darabját, s mely alapon határozza meg, hogy 1789-ben írt írva, midőn a Nemz. Múzeum kéziratárában (10. Föl. Hung. 157. lap.) Dugonics saját kéziratában ott áll tisztán olvashatólag: „Gyönygyösy, víg szabású Játék, melyet előadott Dugonics András keg. oskolabéli Pap 1770. midőn Vácon ötödik és hatodik oskolát taníttana“. Hogy ugyanerről s nem más színdarabról beszél az ismertető, azt az általa közlött mutatóványból s a játszó személyek elősorolásából kiviláglik.

Íme a játszó-személyek: (a muzeumi kézirat szerint.)

G y ö n y g y ö s i. Állapotja: gazdag, kalmár, öreg; ruhája: hálóruhája testén és hálósapkája fején; erkölce: jó ember és szelid.

G o n d o s i. Állapotja: Gyönygyösi mindenese. Ruhája városi.

Á g y u s i, főkapitány, katonás ruha, ostoba, kérkedékeny.

D e á k y, artium liberarium magister; fekete német ruha; magát nagyartartó; tudományában kevély.

P o l g á r i, városi lakos, ruhája városi, csöndes, jóviseletű.

S e h o n n a y (Ravaszky), mindennél minden, otthon semmi; rongyos deák forma ruha, ravasz.

T r u m m e l, német csapláros, német fehér kötény, zöld sapka, meglehetősen tőri a magyar szót.

V e r s e i, versfaragó poéta; rongyoskás.

P i s z t o l i, Ágyusinak főinasa; német szolgaruha; csöndes magaviselet.

P e t i, Ágyusi második szolgája, dolmányban, esintalan és hamis.

T e n t a i, Deáki inasa; német szolgaruha, túrhető erkölcsessel.

Veleje ezen játéknak:

Gyönygyösy, egy öreg és gazdag kalmár, se felesége, se gyermeke, se rokona nem lévén, azon gondolkodva, kit fogadjon

fiának. Észrevehék e dolgot hárman, úgymint Ágyusi kapitány; Deáky, artium liberarium magister és Polgári, egy városi lakos. Kiki azon dolgozott, hogy férhessenek elsőben Gyönygyösynek kegyelméhez, azután pedig jószágához. Ágyusi vitézségével bátorzkodott, Deáky tudományával; Polgári e kettőnek vesztével. Sehonnainak furcsa esze Polgárit tette szerencsésé.

Ennyit mond Dugonics a víg szabású játék (egyetlen vígjátékának) lényegét illetőleg s mi csak keveset teszünk még hozzá, mert hosszadalmas munka lenne e különben is nagyon kezdetleges színvonalon álló darabot bővebben kivonatolni és ismertetni. Ő, mint láttuk, e „játékot“ eredetileg váci tanítványai számára írta s azért nem készített bele női szerepeket sem, hogy ártatlanul s zavartalanul adhassák elő. Lehet, hogy mint a „Szeg. Hir.“ ismertetője írja — 1789-ben „Tárházy“ címmel újra átdolgozta, de semmiesetre sem abból, hogy a budapesti játszó-társaság ezzel az iskolai vígjátékkal kezdje meg előadásait. Dugonicsnak magának is be kellett látnia, hogy a nagy közönség számára felállított színpad mégis csak másnemű termékeket követel, mint a minők a gymnasiumi ifjúságot gyönyörködtetik. Különben is szerényebb természete volt, hogysem oly nagyon vágyott volna mindjárt elsőnek megjelenni magyar Thália deszkáin. Maga nem ajánlkózott, mások sem szólították fel erre, annyi pedig tény, hogy a játszó-társaság már Simai Kristóf „Igazházi“-ját teljesen betanulva s tudva érkezett a fővárosba. Tudtunkkal „Gyönygyösy“, vagy hát: „Tárházy“ nem is került színe sohasem s hogy írója sem tartotta valami nagyra, kitetszik onnan, mert megőrizte asztalfiókja számára s nem is tett több kísérletet a vígjáték terén.

Láttuk, hogy a gondolközőbb írók minő aesthetikai szabályokat állítottak fel, minő tájékoztató utasításokkal látták el azokat, a kik netán a drámai műzsa szolgálatába vágytak szegődni. Meg akarták értetni, hogy minőnek kell egy igazi színműnek lenni, mielőtt saját maguknak csak megközelítőleg is tiszta fogalmuk lett volna arról. A sejtés vezette őket s nem az ismeret, az őszinte lelkesedésből szálemelő jóakarát s nem a tapasztalat, vagy a tudás. Azt hitték, hogy az elméletnek a gyakorlat előtt kell járnia és bizonynyal világító sugarakat kívántak volna hinteni ama homályba, mely igen alkalmas volt a tapogatódzásra és tévelygésre. Irodalom és közönség egyformán gyermeki korukat éltek s ha akadt is egy-egy Bessenyei, ki pl. Pontyiban¹⁾ egy tősgyökeres, a nemzeti életből kimarkolt hétszilvafás nemest sok találó gúnnyal állít elő, midőn ez oktondi fővel, pitykés dalmányban maga akarja képviselni nemzetét és hogy parlagisága még jobban kitűnjék, finom, sima modorú mellékalakokkal

¹⁾ A Filozófus. Bécs 1777.

van körülvéve: bizonyára nem érte el vele célját, hogy nemzete fiait okuljanak belőle és így a tükörben, mely hibáik és turcsaságaik visszaverésére volt hivatva, csak a pajzán történetet látták, s ez kedves volt, mert kacagni lehetett rajta jóízűeket és nagyokat.

Nem kellett tehát egyéb, mint „történet“, víg, szomorkás, vagy szomorú történet, meglevő regények, mondák stb. párbeszédes földolgozásai s ez könnyen ment. Tiszta szerkezetéről; cselekményről, melyet nem szabad fölösleges kitéréseknek vagy közbeszövéseknek megzavarni, megállítani; színpadi életről, melyben minden alak a kifejlés kedvéért mozog, cselekszik, beszél: lélektanról, mely következetességet kíván; stylről, melynek a különböző egyéniségekhez mértén másnak és másnak kell lennie: vajmi homályos, téves vagy épen semmiféle fogalmuk sem volt. Így magyarázható meg az a körülmény, hogy a színdaraboknak eléintén meglehetősen gyér száma pár év alatt gomba módra felszaporodott; hozzáfogott, a ki csak értett az íráshoz minden habozás nélkül; maguk a színészek is, sőt 1794-ben a színészársaság első nőtagja, Moór Anna, „Toldi Miklós“ címmel történeti darabot írt, melyet csakhamar elő is adtak.

Mielőtt Dugonics arra a gondolatra jött volna, hogy most már ő is megkísérti erejét és tehetségét a színműírás terén; megelőzték s mások átdolgozásában már két regénye — Az aranyperceek és Etelka — szerepelt a budapesti s kolozsvári színpadokon. Úgy okoskodott, hogy „átdolgozóit“ ezután megkíméli a fáradságtól s maga végzi el a dolgot helyettök. Hiszen az egész munka nem több, mint párbeszédbe szedni egy-egy regényes történetet! Az olvasó közönség várja „Etelka“ folytatását, mert tudják, hogy Dugonics, „Etelka“ rendkívüli hatására hálás gyönyörrel emlékezve vissza, folytatást tervez; azt javallják neki, hogy ezen könyvét is aszerint írja meg, mint hat esztendőök előtt Etelka történeteinek két könyvét és így „e mostani dolgok ama két könyvekben foglalt történeteknek folytatásai legyenek. De a magyar színügy körül támadt mozgalom eltéríti Dugonicsot régi szándékától s Etelka karjeli történeteit színdarabnak, szomorkás történetnek írja meg. Még abban az évben (1794) ki is nyomatja, a budapesti színészek pedig előadják.

De a világosvári s a karjeli Etelka: óriási különbség! Nem is lehet őket egymáshoz összehasonlítani. Az az „igen ritka magyar kisasszony“ megválva hazájától, mint karjeli asszony, teljesen gyarló és színtelen lesz, vitéz urával, Etelével együtt. Hiába írja történetök folytatásáról Dugonics, hogy „Soha el nem hihetné, el se gondolhatná az ember, hogy annyi gyötrelmeken menjen azon ember köröszűl, kit egyszer a változó szerencse forgó kerekére felkapott!“ Nem az a baj, hogy új gyász, új szerencsélenségek játszanak bele a történetbe, mely „Etelka“ regényében eléggé boldog s kibékítő

véget ért; hanem, hogy az itt újra feltűnő alakok csak nevökkel s nem lelkökkel a régié; hogy semmi lélektani alapot sem lehet találni, mely indokolhatná, vagy kimagyarázná, az erőszakosan rájok zúdított gyötrelmeket, helyzetök mondva csinált vigasztalatlanságát és bensőjük éktelen átalakulásait. Járnak szélviharos tengeren, vad szigetek fővényén, de ép így járhatnának a levegőben is, mert talpok alatt ugyan nincs a valóságból, az életből egy parány sem.

Etele feleségét, Etelkát Magyarországból Karjelbe hozván, két év múlva gyanakodni kezd ennek „erkölceire“, mert hálószobájából egy ismeretlen férfit látott kisuhanni. Rögtön annyira indulatba jön, hogy dühében egy évig hajókéz a „báltai“ tengeren, s midőn visszatér: nem találja Karjelben Etelkát, mert ez meg szegény urát keresni szintén a tengerekre száll, hajótörést szenved s egy vad szigetre kivetődik. Most már végkép elhiteti magával Etele, hogy az ő kedves Etelkája hűtlen lett hozzá s azzal az ismeretlen gazemberrel megszökött. Bújában, keserűségében 16 (mondj: tizenhat) évig hajókéz fiaival föl-alá a báltai tengeren, míg végre egy vad szigetnél kiköt. És itt kezdődik el a tulajdonképeni színdarab. Ezen a szigeten van Etele felesége, Etelka is már tizenhat év óta Kréka leányával. Apró, színtelen, érdeknélküli össze-vissza jelenetek és a főlöszeges kitérések egész halmazának lepörgetése után, melyeknek összesége négy szakaszra terjed s melyeknek eltelése alatt a darab központi személye Etele semmi egyebet nem tesz, mint „gyűlöli az asszonyokat“: kiderül a tiszta valóság, hogy t. i. Etelka teljesen ártatlan s ez a tizenhat évig tartó szenvedés tökéletesen főlöszeges volt.

Nem tudjuk minő hatással adták elő a budapesti színészek, de annyi bizonyos, hogy Dugonics „Jeles történetei“-nek határozottan ez a leggyengébb darabja. A szétzilált mese, a minden ok nélkül ki- s beszaladgáló alakok, a styl költőietlensége, sőt szárazsága és unalmassága, végre a lélektan teljes hiánya: oly hibák, melyek kétségkívül csak siettették „Etelka“ letűnését a színpad deszkáiról. Szó sem lehetett arról a hatásról, melyet hat év előtt Etelka, a „kisasszony“ tett s Dugonics nagyon tévedt, ha azt hitte, hogy Etelka karjeli történeteivel méltó epilógot ír korszakot alkotó s közkedvességű regényéhez.

De végre is „történet“ volt a karjeli történet is, s úgy látszik ekkor még a színmű-író teljesen megfelelt a várakozásnak, ha valamely történet bárminő zavart és szétfolyó cselekménnyel, dialógizálni tudott s a színészek szintén feladatuknak, ha azt, úgy a hogy, eljátszották. Mesék kellett a közönségnek, e gyermekközönségnek, melynek egészen új volt a színpad világa, érdekesek és szokatlanok annak alakjai, jelenetei meglepők, s nem kevésbé meglepő, kedves és új maga a nyelv is, mely íme most az érzelmek árján hullámozva kétségkívül sokat nyert

zengzetben, színben és erőben egyaránt. Elég, hogy magyar Thaliája van a fővárosnak, s a színpad közönséget hódít. Az írók is megtesznek annyit, a mennyi tehetségüktől, jóakaratuktól s hazafiságuktól telik. Többet nem lehet tőlük kívánni oly korban, midőn aesthetikai képzettségről még szó sincs, s a drámaírásnak még abc-jét sem ismerik. Nem kifogástalanul jó színdarabok írása és színrehozatala volt most a cél, hanem a nyelv megmentése, fejlesztése. Nyilván látták, hogy erre nézve a színpad a leghathatósabb eszközök egyike. Az írók legnagyobb része tehát hazafiúi lelkesedésből írt, vagy fordított színműveket, ép úgy mint hazafiságból verselt a francia és classikus iskola majd minden tagja. A valódi hivatás szükségességét Verseghy meri először megpendíteni.

Ez évben (1794) Dugonics „Toldi Miklós” címmel még egy másik szomorú történetet is írt, hanem (bár megjegyzi: „azon iparkodtam, hogy honni történeteinket vegyem írásomnak tárgyául”) a honi történetekből s jellemekből igen kevés szorult Toldi-ba. Ismeri Illosvay Péter verseit a XVI-ik századból, Rádai Pál s Bél Mátyás jegyzeteit is a magyar nép e kedvelt hősről és dacára, hogy e monda, úgy a hogy fenmaradt, a leghálásabb tárgyat szolgáltatathatná egy minden ízében magyar párbeszédes darab megírására, s még hozzá józú népies nyelven lehetne beszéltetni minden alakját: ő érintetlenül hagyja a kész mesét s „Toldi Miklós”-ban egy „korfúii történetet szab magyar rájárá.” S vajon miért? Halljuk őt magát: „Meg kívántam ezzel mutatni, hogy lehessen a Magyar Játékszínbe magyarul beszéltetni a külsőket is. Nincs is előttem nagyobb éktelenség, mint mikor egy Anglust német ruhába, avagy egy Spanyolországi embert széles bugyogójába magyarul szólani hallok s füleimbe a sok don Pietrók, don Gonzalesek hangzanak.”

Ímé, minő vastag tévedések merő hazafiságból! Dugonics teljesen jogosnak és jónak látja az idegen történeteket magyar rájárá szabni, az idegen lelkületeket s egyéniségeket a nevek egyszerű megváltoztatásával honi talajra helyezni, nem is álmódozva arról, hogy, ha a szellemet nem bírja magyarrá tenni: munkájának célja végkép el van tévesztve és sokkal idegenszerűbb lesz, mint egy fordítás, melyben a don Pietrók és don Gonzalesek a maguk külföldi egyéniségét s nem a hazudott magyarságot szándékoznak bemutatni. Mert hiába fogja rá Dugonics arra az eredetileg korfúii öreg úrra, hogy az Toldi Miklós; hiába adja neki lakóhelyül Szegedet; hasztalanul szerepelteti a háttérben Mátyás király fekete seregét: a színdarabban azért mindvégig megérzik a korfúii történet íze s ha közönségünk aesthetikai ítélete akkor csak némileg is ki lett volna képezve: látnia kellett volna, még pedig nem a legjobb kedvvel, hogy a magyar monda herkulesi hőse rúttul el van éktelentítve s nagy napjainak diadalai után ímé egy tohetetlen, gyámoltalan öreg ember alakjában jelenik meg, a kit holmiféle Szállér-ek

s Windplat-ok ostoba, gyermekes ármányai majdnem egészen tönkre tesznek s kit még szegedi „magyar“ szolgálai is galádul, gyalázatosan elárulnak. A mi Toldink egy vessző suhintásával pokolba kergette volna ezt az ármánykodó, cselszövő, gézen-gúz, hitvány csoportot, melynek a korfúi történet magyar kiadásában sikerült Toldi családi boldogságát végkép feldúlni s majdnem őt magát is elveszteni.

Ebből a példából láthatjuk, mily nagy tévedésekre ragadta néha íróinkat a merev, egyoldalú hazafiság (melynek különben akkor elég értelme és haszna is volt) s mennyire feláldozták a szellemet, a lényegét, a gondolatot a rideg formalismus kedvéért!

Hasonló formában akarta feldolgozni Dugonics „még egynehány érdemes Magyarainkat, kiknek emlékezteljeiket méltó volna hosszabb időkre terjeszteni.“ Így tervezte Kinizsi Pál s Magyar Balázs történeit, de tudnunkkal — bár ezek is a „feledékenységnek setét tartományában hevernének“ — sohasem háborította meg őket azzal, hogy korfúi történetek rájárába vonta volna vitézi alakjaikat.

Még „Kun László“-ja sem magyar darab. Ebben már van ugyan némi bonyodalom, élénkebb is, mint előbbi darabjainak bármelyike, e mellett a történeti háttér gondosabban van kidolgozva, mint „Toldi“-ban: mégis hajlandók vagyunk hinni, hogy maga a mese, ha nem is épen korfúi, de ismét valamely „külső országból“ átkölcsonzótt történet, mi felől Berényi, Tétényi s a cselszövő Tulon alakjai nagyon iparkodnak meggyőzni bennünket. Kun László léhasága és erkölcsi feslettsége ügyes színí tárgy lehetne más modorban, más lélektanul és más keretben. A király megbízta Tétényit, hogy menjen Berényihez és kérje meg számára ennek Jolánta nevű leányát. De Jolánta beleszeret Tétényibe s ez, hogy a gyönyörű teremtetést a maga kezére keríthesse, királya előtt mondhatatlanul rút-nak festi le. Kun László elhiszi s nem is gondol többé a házasságra; így hát Jolánta csakugyan Tétényi felesége lesz. De Tétényi udvari ember, a király „só-hordója“ s feltűnik, hogy feleségét még hónapok múlva se mutatja be a budai udvarban. Tulon cselet sző; értesíti Berényit (Jolánta atyját), hogy Tétényi mily rútul kijátszotta, a királyt pedig arról, hogy Jolánta nagyon szép menyecske. Erről aztán Kun László személyesen akar meggyőződni s izgágakedvelő, ármányos komornokával meglepi Tétényit Tétényben. Alruhában itt lappang már Berényi is, és a találkozás után megindulnak a cifra jelenetek. Berényi, az atya, noha jól látja, hogy leánya él-hal Tétényiért, ezt le akarja vágni, de sehohsem találja, mert a király vadászatra esalta s ott meg is ölte azalatt. Berényi most már boldog, azt hívén, hogy Jolánta rögtön királyné lesz. Erőnek erejével Kun Lászlóhoz akarja adni; még férje ravatalánál jajgat, roskadoz, már is oltár elé kényszeríti, oly kiméletlenül, durván bánuak a sze-

gény asszonynyal (egy atya és egy király!) hogy a vadak közt is több gyengédségben részesülne. Szerencsére, végre a szíve megreped (s ezt még van ideje megjelenteni a királynak is: „Uramért szívem megrepedt. Nagyságodnak pedig szívemből megengedek!“⁴) továbbá a magyarok és a kunok is fellázadnak Buda környékén, László tehát felkiált: „Menjünk Tulon, szaladjunk!“ s gonosz komornokával elmenekül; Berényi pedig jajgatni kezd: „Oh én szerencsétlen ember! Se vőm, se leányom! Oh az én leányom! Az én kedves Jolántám! — mire Mize, nádorispán ezekkel a bölcs szavakkal fejezi be a színdarabot: „Berényi! a magzat szép isten-adománya. De mely atyák azt megbecsülni nem tudják, bár azoknak macskafiat adna az Isten!“

Már ha csak a Görög és Kerekes által hirdetett aesthetikai nézetek s jámbor vélemények álláspontjáról tekintjük is e darabot: hibáztatni kell Dugonicsot, a miért történeti szomorújátéka megírásakor oly kevés figyelemre méltatta nemzeti tulajdonságainkat. A magyar király olasz brigantiként öli meg Tétényit, a ki különben szintén gyenge, légből előkapott alak; bár becsületes, megcsalja királyát s bár csakhamar feje fölé tornyosulnak a catastropha felhői: tétlen és gyámoltalan; halála oly hatást tesz az emberre, mintha egy bábót látna eldőlni. Tulon valóságos csirkefogó, de a főszemélyek bambasága miatt minden ármánya sikerül. Berényiről szólni sem lehet. Az egy vadállat. Bizvást heillenék buschmannak, karaibnak, vagy orinoco-indiánnak. Dugonics nagyravágyónak akarta teremteni, de egy vér-eb lett belőle. A király versenyez vele szemérmelenségben és lovagiatlanságban s azok a jelenetek, midőn Jolántát férje ravatalától mindjárt a nászgyába szeretnék hurcolni: természetellenesek a legnagyobb mértékben s undorítóan visszataszítók. Meglehet, hogy valamely idegenszármazású rémtörténetben így találta ezt Dugonics, de annál nagyobb tapintatlanság volt, magyar udvari történetét alakítani s általa meghonosítani vagy elferdíteni a nemzeti életet, a nemzeti vonásokat s honi erkölcsöket. Ám a „történet“ végre megvan itt is; a szerkezetben több ügyesség, a bonyodalom-készítésben több biztosság; a jelenetek s kitérések közt alig akad fölösleges; a nyelv is szabadabb s színezőbb; alkalmazkodni látszik az egyes indulatokhoz, hogy azoknak mintegy tükkrév válhasson. Így például, midőn Jolántának hírül hozzák, hogy a király megölte Tétényit s Neszte, Jolánta szobalánya vigasztalni kezdi asszonyát, ez így válaszol: „Ne szorgalmatoskodjál Neszte. Én nekem semmi bajom. Lásd: nem sírok. El se ájulok. Az egeket se ostromlom, hogy boszúállóim legyenek. Épen nem. Én nyugodt elmével vagyok, mert tudom, hogy az Isten az igazságot szereti. Ha a királynak szelencéje egyszer megtelik: bizonyosan felbillen. Hagyjatok neki békét, ti mennykövek! Agyon ne sujtsátok! Te föld, hordozd békével, még több ily özvegyeket csinál, a micsodás én

vagyok. Duna vize! el ne nyeld, még tele nem húzza magát, vala-
mint a nádaly minden fejlettségekkel!" (Jeles tört. II. 353. l.).

1794-ben még egy szomorú történetet adtak elő Dugonicstól a budapesti színpadon, „Báthori Mária“-t. Az új színmű, mely dacára, hogy Inez de Castro után készült, Dugonics minden eddigi játékdarabjánál magyarabb s jobb volt, rendkívüli sikert aratott. A közönség őszinte érdeklődéssel csüngött István deli alakján, jól esett látnia nemes hevüléseit s hallania büszke, indulatos beszédét és szívből megsiratta mind a jobb sorsra méltó királyfit, mind Máriáját, midőn szerető szívök a gyalázatos ármánynak áldozatul esik. Ime, röviden a darab meséje:

Istvánnak első neje, Judit, meghal. A trónörökös királyfi most Báthori Máriát akarja feleségül venni, mivel már régtől fogva boldogan él s kitől gyermekei is vannak. Atyja, Kálmán király s ennek neje, Buzilla, minden áron vissza akarják tartóztatni fiokat e lépéstől. István ellenszegül, mert a trónért sem tudná megtagadni igaz, mély szerelmét. „Vagy hát próbáljuk meg édes anyám! Majd elmegyek veled a vértesi vagy a bakónyi erdőbe; ott mutatok egy százesztendőös cserfát: huzd ki, ha lehet, gyökerestől. Én is segítlek, pedig teljes erőmből!“ Ép ily hasztalan munka szerelmével szemben a kényszer. Hiszen Mária sem vét senkinek. Valóságos angyal. „Virágzik, mint a pünkösdi rózsa, csöndes, mint a holdvilág.“ De nem azért vannak Kálmán királynak bölcs és érdemes udvarnokai, hogy ezt a szép viszonyt jó szemmel nézzék. Osztyják a király véleményét, hogy Istvánnak a trón érdekében egy orosz hercegnőt kell feleségül venni. A király dicsekszik fia előtt, hogy azok a bölcs urak is egyetértenek veled. „Egyet értenek tehát? — kiált fel István — Mondjad nekik, hogy a nap cserebogár, a hold lopótök, a csillagok vargányák és meglátod, hogy veled egyetértenek!“ De Kálmán bízik embereiben s a tárnokmester, Árvai, (eredetileg: Oravec) csakhamar rá is veszi a gyenge elméjű fejedelmet, hogy Máriát, mivel István már ekkor titokban meg is esküdött, gyilkoltassa meg. Az udvar a maga kegyetlen terveivel s a felbérelt gyilkossal, kilopózdik Leánvárra, Bátori Mária magányos lakhelyére. István éppen vadászaton van, Kálmán tehát szabadon kérdőre vonhatja az akadémikus-aszszonyt.“

Kálm.: Oh Mária! Mária! Te nagyot vétettél mind istened, mind királyod ellen.

Mária: Én vétettem-e? Hogy lehet tehát oly csendesen szívem? Hogy lehetek ily vidám arculattal, ily kinyílt homlokkal mind istenem, mind királyom előtt?

Kálm.: És te ezt minden színlés nélkül, valósággal teheted?

Mária: Igen is, nagyságos uram, minden színlés nélkül valósággal tehetem. Ezt pedig más nem cselekedheti, hanem csupán

az, ki mind istene, mind királya, mind főképen maga lelke esme-
retének ítélőszéke előtt magát ártatlannak ismeri.

Hanem ezek a szívre ható beszédek nem használnak semmit. Kálmán inti Máriát, hogy készüljön a halálra. Ez megrémül, térdre hull, sír, eseng s a király szíve lágyulni kezd, határozatában ingadoz, megkegyelmez. De ahogy Mária eltávozott, gyenge elméje ismét meghódol vérszomjas tanácsosai előtt s beleegyezik, hogy hát gyilkolják meg Máriát. Ez most hamarosan meg is történik.

Mint a darab fénypontját idézem a végső jelenetek egyikét, midőn Szemerédi megviszi a borzasztó hírt Istvánnak az erdőbe és tudatja vele, hogy Mária meggyilkoltatott.

* * *

István: Mit? Meggyilkoltatott? — No most már vehetek egy kis lélekzetet. — Íme, Mária meggyilkoltatott. És én itt élek. Bizony rendes dolog. Azt mondád Szemerédi; Mária meggyilkoltatott? — Meggyilkoltatott tehát? Oh ezek fényoi, csak ti vagytok, melyekkel nem birkózhatok. A többi teremtést összetöröm. Egész testem rázkódik.

Szemerédi: Ezzel árt magának, nem használ.

István: Nem ártok magamnak, Szemerédi. Sőt lássad, új erőre kapok. Mert ama régi, szerető István immár Máriával a koporsóban vagon; ott nyugszik csöndességben. — De ama boszúálló István, íme testestől-lelkestől itt van. Meggyilkoltatott tehát? Kicsoda Máriának gyilkosa?

Szemerédi: Kérem hercegségedet, mérsékelje meg magát.

István: Kicsoda Máriának gyilkosa?

.....

Szemerédi: Megengedte a király.

István: Elég. Egy szót se többet. Tudok mindeneket.

Szemerédi: Kérem hercegségedet: a királynénak javallására, távozzon el innét és menjen egyenesen Budára.

István: Mária meggyilkoltatott! — Meggyilkoltatott? Meg-e? — Ezt senkise merészelhette tenni. Még is meggyilkoltatott! Oh igen is: oda lett!

Szemerédi: Menjünk uram Budára.

István: Hol van Mária?

Szemerédi: Leánvárott, uram.

István: Egyenesen Leánvárra tehát.

Szemerédi: Budára, uram. Bizonyosan jobb lesz.

István: Mária! Én téged elhagytalak. Védelmehettelek volna, de én téged elhagytalak. Már tehát elhagylak tégedet is, minden világi öröm. Te világi nyugalom, örök búcsut tőled is!

Te Mária halálának csönde, gondolatja, távozz, szaladj én töllem. De te, boszúállás, Isten nyila és méreg! legyetek utazó társaim. Gyujtsatok lángot minden tagjaiban. És ha egyszer Máriámnak halálát megboszúltam: porrá égessetek engemet is! — Hol van Mária?

* * *

E kis jelenetből is látszik, hogy Dugonics már figyelt a színi helyzetekre s a lélektani festésekre is több gondot fordított, mint előbbeni darabjaiban. Istvánja, a ki háboruban „hadakozik, mint az oroszlán s otthon szerelmeskedik, mint a gerlice; tüzes vérével, egyenes jellemével, nagy szívével töröl metszett magyar alak; Mária, csöndes, szeretetteljes lényével, vonzó jelenés; gyermekeinek s férjének élve, nagy vágyak s bűnök nélkül: tiszta ellentéte a királyi udvarnak, a hol örökösen a trón érdekeit vitatják s szívtelen ármányok szövésével töltik az időt. Ezek eredménye: Mária meggyilkoltatása; büntetése pedig, hogy a meggyilkoltatás után csakhamar kitudódik Mária fejedelmi származása s így a vétek egész súlyával és gyalázatosságával az udvar nyakába zuhan.

A darab, melynek dictionja is elég lendületes és költői, mint említettük: rendkívüli hatást tett, ismételni kellett egymás után többször s maga Dugonics örömmel írja róla: „Tetszett igen is a Játékszínpa gyűlt érdemes szemlélők előtt és közönségesen mind Pesten, mind Budán előadatván, így ítélték a darab felől: hogy még ennél kellemetesebbet nem igen jádztok a Játszó személyek; holott Láng úr Istvánnak, Rebák ifju asszony Bátori Máriának személyét egész megalégedéssel viselték.“*) Régibb darabjaink közt legtovább maradt a játéksoron**) s már ez is bizonyítja, hogy az akkori színműveket mind szerkezetére, mind nyelvére, mind hatására nézve jóval felülmulta. Dugonicsunk tehát a drámai téren is kiküzdötte az elismerés babérát s „Bátori Mária“ méltán tette „Etelka“ szerzőjének nevét még tiszteltebbé, még népszerűbbé az ország hazafias érzelmű közönsége előtt.

Színdarabjaiban is, miut regényeiben, majd mindig a történelem egy-egy érdekesebb korszakát akarta volna szemléltetni s hogy ez csak néha s csak kevésse sikerült neki: okát nem benne kell keresnünk, hanem az irodalom fejlettségében, mely gyermekkorát élve, csak lassan-lassan érlelődik, mélyebb elmerülés s nagy gondolatok nélkül játszása játékait a derülni kezdő ég verőfényében, vidor tévelygések közt tölti napjait, éveit, s örvend — lételemnek. Egyet azonban mégis csodálhatunk: hogy Dugonics azal a gazdag

*) Jelen tört II. Ajánlás.

**) Közh. Esmeretek tára. IV. köt. 144.

népies nyelvvel, melylyel rendelkezett, nem kísérlette meg valamelyik játékarabjában a népet beszéltetni. A kiadatlan „Gyönygyösy”-ben ugyan találkozunk oly jelenetekkel, melyek közel állanak a népszínmű szelleméhez, de már például „Toldi”-jában, egészen érintetlenül hagyta a népi mondát, nemkülönben alakjait is iparkodik választékosabban beszéltetni, mint ahogy a nép beszél. De talán (és ez hihető is) a színpad ujsága hatott rá zavarólag?

Valamint a többi író, úgy ő sem tudta magát tájékozni: minő szellemben és modorban forduljon a közönség felé? Darabjait a történelemmel akarta vonzókká s a szelidebb erkölcsök festésével tartalmasakká tenni. Nem a tulajdonképeni népre, hanem a köznemességre gondolt. De mindegy! Író, ki munkáival oly jótékonyan s ébresztőleg hat korára, mint ő hatott: oly érdemeket szerzett, melyek előtt a mai kor epigonjainak tisztelettel kell meghajolniok.

ENDRŐDI SÁNDOR.

B. EÖTVÖS JÓZSEF KÖLTŐI JELLEMZÉSE.

Azon irodalmi mozgalomban, melyet a mult kicsinyiségét beismert nemzet szellemi bajnokai a forradalmat megelőzőtt években kifejtének, egy hathatós tényező: b. Eötvös József is. Megajándékozva a természettől mindazon tehetségekkel, melyek a szellemi naggyá létel feltételei, gazdagítva ezt az élet és társas körökben tett tapasztalataival, lépett ki költészetünk gazdag jövőt ígérő terére. Tanult a jelentől: tanulmányozta az életet; tanult a multtól: tanulmányozta a nemzetek történetét, költőit s mindazt, mi a kedélyt emelkedetté teheti. De mindaz, mi őt előttünk naggyá tevő, kicsinyisége igaz érzetében is nagyságának szülőttei. Ez pedig a nagyok jellemző bélyege.

Az eszme, mit az idők méhe szül, örökkön él. Az ellene irányzott hatások alatt lenyomul, de századokon keresztül huzódva csak a legmélyebben vizsgálódó előtt tűnnek fel, s az eszme folyamatának csak látszólagos akadályozói az emberiség történetében azon idők, melyeket mint sötéteket kell jelezniük. A korok, századok eszméi nagyon különbözők, de szempontjukból tekintve mind nagyok: nagyok századunkéi is. Korunk műveltnek, felvilágosodott-nak szereti magát nevezni s joggal is, mert az. De sok időnek kellett elmulni addig, míg a műveltség e fokát elérheté; mert ezredek, népek s nemzetek anyagi és szellemi ereje lépett síkra, hogy ez lehessen. Hivni kelle először az emberiségnek, hogy kételkedjék, s e kételkedésből származott azután — műveltség. S már